

ційних інвесторів» // Офіційний вісник України. — 2006. — № 49. — С. 129.

8. Вінник О. М. Інвестиційне право: Навч. посіб. — К.: Юридична думка, 2005. — 568 с.

9. Закон України від 9 липня 2003 року «Про недержавне пенсійне забезпечення» // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 47—48. — Ст. 372.

10. Офіційний вісник України. — 2003. — № 6. — С. 324.

11. Закон України від 10 грудня 1997 року «Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні» // Відомості Верховної Ради України. — 1998. — № 15. — Ст. 67.

12. Офіційний вісник України. — 2004. — № 37. — С. 56.

Стаття надійшла до редакції 25.02.2008.

С. М. Ратушний,
канд. юрид. наук,
доц. кафедри міжнародного та європейського права,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ДЕЯКІ ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ ГАРМОНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА З МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИМИ НОРМАМИ

У статті проводиться аналіз деяких теоретичних питань гармонізації законодавства як окремої форми національно-правової імплементації в контексті співвідношення міжнародного та внутрішньодержавного права, способів імплементації та методів гармонізації.

Ключові слова: гармонізація законодавства, імплементація, національно-правовий механізм імплементації, способи імплементації, методи гармонізації, трансформація, уніфікація, адаптація, міжнародне економічне право, право Європейського Союзу.

Ефективне та повноцінне правове регулювання відносин міжнародного економічного співробітництва в умовах глобалізації та регіональної інтеграції не можна уявити поза процесами гармонізації національного законодавства з міжнародно-правовими нормами. Відповідно, дослідження питань гармонізації, в основному прикладного характеру, стали надзвичайно актуальними з початку 90-х років минулого століття, але пов'язані з гармонізацією окремі теоретичні аспекти розглядалися ще раніше в контексті загальних проблем реалізації міжнародного права і його співвід-

ношення з правом внутрішньодержавним. Проте відсутність цілісних комплексних досліджень із цього приводу залишає проблему в списку актуальних і таких, що мають практичне значення, навіть нині.

Створення спільного правового простору для регулювання міжнародних і, зокрема міжнародних економічних відносин, через гармонізацію правових приписів норм міжнародного права і національного законодавства є об'єктивною потребою і вимагає цілеспрямованої та скоординованої діяльності різних держав і міжнародних організацій. Незалежно від форм і методів така діяльність нерозривно пов'язана з імплементацією міжнародних зобов'язань держави.

Правову основу імплементації визначає Віденська Конвенція про право міжнародних угод 1969 р. [1]: кожен чинний договір є обов'язковим для його учасників і має добросовісно виконуватися (ст. 26); учасник не може посилатися на положення внутрішнього права як на виправдання невиконання ним угоди (ст. 27); поряд з контекстом враховуються: ... наступна практика застосування договору, яка встановлює угоду учасників щодо його тлумачення (ст. 31 п. 3 б). Суттєвих теоретичних відмінностей у розумінні і використанні терміна «імплементація» (англ. «implementation»), що буквально означає «здійснення», «реалізація», нині немає.

Імплементація передбачає реалізацію норм міжнародного права в практичну діяльність держав та інших суб'єктів. Це самостійна цілеспрямована системна діяльність, що приводить у дію всю систему норм міжнародного права [2, с. 21]. Вона має правотворчий (у сфері правозастосування), організаційний та оперативно-виконавчий, а також контрольний характер [3, с. 134], чим забезпечується виконання міжнародно-правових зобов'язань держав як досягнення кінцевого результату. У зв'язку з цим зазначимо, що поширений раніше у вітчизняній науці «стадійно-процесуальний» підхід, за яким значення імплементації зводилося до розуміння її як підготовчої стадії «з метою своєчасної, всебічної і повної реалізації прийнятих... відповідно до міжнародного права зобов'язань» [4, с. 62] не відповідає сучасним потребам міжнародно-правової науки та практики.

Фахівці допускають можливість використання терміна «імплементація» і без розширювального тлумачення для позначення впливу норм міжнародного права на внутрішньодержавні відносини через внутрішньодержавне право [5, с. 86]. Хоча в такому

разі доцільніше вживати інший термін — «національно-правова імплементація».

Міжнародне право в цілому за винятком тих норм, що адресовані міжнародним організаціям, здійснюється за сприяння норм національного права [6, с. 19]. Відповідно, виконання більшості зобов'язань держав за міжнародним правом передбачає здійснення державами суверенних повноважень у внутрішньодержавній сфері. Тобто імплементація досягається через інтеграцію положень міжнародного права у внутрішній правопорядок держави. Формування методологічно-виваженого і чітко організованого національно-правового механізму імплементації відбувається на основі певних концептуальних і правових засад, які насамперед стосуються співвідношення міжнародного та внутрішньодержавного права.

У більшості країн такою основою стала теорія примату міжнародного права. Серйозно обґрунтована в роботах Г. Кельзена і його послідовників, ця теорія порівняно швидко набула визнання. Посилаючись на визначений Міжнародним судом «основоположний у міжнародному праві принцип верховенства міжнародного права над внутрішнім», Нгуен Куок Дінь і його співавтори констатують, що «це питання вже не підлягає обговоренню» [7, с. 49]. Але практика різних країн щодо розуміння примату міжнародного права, а також способів його визнання сфері внутрішнього правопорядку не завжди однозначна. Це може бути примат у повному обсязі, помірний і обмежений або вибірковий [8, с. 66—67].

Не менш важливим чинником формування та функціонування ефективного механізму національно-правової імплементації є вирішення іншої доктринальної проблеми: чи можуть міжнародно-правові норми застосовуватися у сфері внутрішньодержавних відносин безпосередньо, без проголошення міжнародних договорів джерелами внутрішньодержавного права та без їх трансформації у внутрішньодержавне законодавство.

Основними теоріями щодо реалізації норм міжнародного права в рамках внутрішньодержавного правопорядку вважають теорії трансформації та імплементації (точніше національно-правової імплементації — *Аетм*).

Концепція трансформації традиційно має досить широку підтримку серед юристів-міжнародників з пострадянських країн, хоча й і розуміють по-різному. В одному джерелі трансформація визначається як один із способів перетворення норм міжнародного права в норми внутрішньодержавного [9, с. 631], в іншому —

як проблема [5, с. 319]. Можна зустріти зміщення понять «трансформація» і «перетворення», або «трансформація» та «імплементація», або «трансформація» та «інкорпорація», при тому що саме поняття «трансформація» чітко не визначено.

Більшість авторів (Г. А. Анцелевич, Д. Б. Левін, Н. В. Миرون, Р. А. Мюллерсон), застосовуючи термін «трансформація», вважають його умовним і вказують на певну неточність, оскільки жодного перетворення норм міжнародного права в реальності не відбувається. На думку Г. Ігнатенка, цей термін узагалі неприйнятний. По-перше, трансформація означає припинення існування предмета, який трансформується, що не притаманно нормам міжнародного права. По-друге, якщо прийняти ці міркування, на стадії правозастосування взаємодія двох правових систем заміщується одноособовою дією правової системи держави, яка поглинула міжнародні норми. По-третє, у ряді галузей національного права допускається застосування норм іноземного законодавства, однак, не висловлюється припущення про «трансформацію» цих норм у національне право [10, с. 115].

На додаток до очевидної умовності терміна, юридичне прийняття норм національного права, яке відбувається в разі трансформації, ще не означає реалізацію міжнародно-правових зобов'язань держави, а лише створює правові передумови для цього, залишаючи за дужками питання про фактичне їх виконання. Саме тому доцільним є використання терміна «національно-правова імплементація». У такому розумінні до неї відносять усі способи здійснення міжнародного права через право внутрішньодержавне, що склалися у міжнародній практиці, — відсилку, рецепцію та інкорпорацію. Звертання до того чи іншого способу залежить від конкретних умов застосування міжнародно-правової норми у праві внутрішньому і має за мету її практичне забезпечення в рамках юрисдикції держави.

Відсилка та рецепція застосовуються, якщо імплементація вимагає від суб'єктів внутрішньодержавного права вчинення певних дій. Надання державою внутрішньодержавної дії конкретним нормам міжнародного права сили відбувається шляхом відтворення останніх у законі текстуально або у вигляді положень, конкретизованих та адаптованих до національного права (рецепція), або через законодавче вираження згоди на їх застосування іншим способом (відсилка).

Основу доктрини інкорпорації становлять принципи пріоритету міжнародного права над внутрішнім правом і визнання міжнародних зобов'язань держави частиною її внутрішнього права. За-

гальна норма, що надає міжнародно-правовим нормам силу прямої внутрішньодержавної дії, встановлюється, як правило, на рівні конституційного законодавства.

Як спосіб імплементації інкорпорація далека від механічного сприйняття міжнародного права національною правовою системою. Її доктрина передбачає, що міжнародний договір стає частиною національного законодавства лише після його ратифікації. Крім того, вона обумовлює відмінне застосування у внутрішньому правопорядку різних за своєю юридичною природою міжнародного звичаєвого та міжнародного договірної права. У цілому це досить складний і суперечливий процес, пов'язаний з установленням, головним чином судами, змісту міжнародного права, яке має стати частиною національного права. Узагалі, «...багаторічний досвід інших держав свідчить, що безпосереднє застосування ратифікованих міжнародних угод у внутрішньому праві має надзвичайно низьку ефективність» [11]. Отже, включенням норм міжнародних угод до національного законодавства ефект гармонізації автоматично не досягається.

Існують два самостійні поняття: створюване державою право (система права цієї держави) і право, що застосовується в цій державі. Очевидно, що другий комплекс значно ширший і складніший. Крім власного права держави він охоплює норми, що перебувають за його рамками, але підлягають застосуванню чи можуть бути застосовані у сфері внутрішньодержавної юрисдикції із санкції національного права. Це прийняті державою норми міждержавного права, призначені для внутрішнього регулювання, а також окремі норми права іноземних держав у випадках, передбачених національними законами чи міжнародними угодами [12, с. 157]. Такі норми не змінюють свою міжнародну природу, а зберігаються за своєю юридичною значущістю в чистому вигляді. Вони зберігають свій правовий статус міжнародних норм, але діють у системі внутрішньодержавного права паралельно з його нормами, не змінюючи їх і не скасовуючи.

Відособленість міжнародно-правових норм, включених у систему національного законодавства, зумовлена їх договірним походженням. Зв'язок з міжнародним договором виявляється щодо просторових меж і часових рамок, а також предметної сфери застосування таких норм. Їх тлумачення має здійснюватися у світлі цілей та принципів відповідного міжнародного договору, таким же чином заповнюються прогалини. Застереження, внесені державами в процесі його підписання, також впливають на зміст і практику застосування норм міжнародного договору.

Наведені приклади зв'язку «трансформованих» норм з їх міжнародним договором не є вичерпними. Але вони достатньою мірою підтверджують специфіку розглянутих норм і визначають їх особливе місце в системі національного права.

Питання практичної реалізації норм і принципів міжнародного права, які стали частиною національних правових систем, є також непростим. Матеріальні норми міжнародної угоди не завжди можуть бути належним чином реалізовані через чинні галузеві процесуальні норми внутрішньодержавного права, а спеціальних, створених для такого випадку у здебільшого просто немає.

У зв'язку із зазначеним, гармонізацію в широкому розумінні можна розглядати як узагальнювальний термін, що використовується для характеристики особливої форми національно-правової імплементації. Гармонізація законодавства — процес цілеспрямованого зближення та узгодження нормативно-правових приписів з метою досягнення несуперечливого законодавства, усунення юридичних колізій, дотримання міжнародних, європейських та національних стандартів [13, с. 125].

У гармонізації використовується досвід світового співтовариства, регіональних спільнот та інших країн, який є фактором удосконалення національного законодавства. Але обмежувати термін «гармонізація» лише таким розумінням концептуально хибно. До гармонізації вдаються, виходячи не стільки з внутрішніх потреб розвитку національної правової системи, скільки з необхідності зовнішньої взаємодії однієї системи з іншою. «Гармонізація, заявлена як цільова настанова правотворчого процесу, повинна «вмикати» певні механізми отримання найбільш високого ступеня узгодженості та сумісності систем, які гармонізуються» [14, с. 88]. Тобто наявність єдності між об'єктами, що гармонізуються, має розглядатися необхідною умовою досягнення гармонії.

Результат гармонізації досягається через участь або у міжнародних договорах, або — стійких міждержавних об'єднаннях інтеграційного характеру. У першому випадку укладені міжнародні договори визначають зобов'язання держав стосовно складу гармонізаційних заходів, які вони мають застосовувати. У другому — рамки гармонізації створює сама належність до інтеграційної системи, а гармонізація є невід'ємною складовою частиною інтеграції.

Наявність національно-правового механізму імплементації (він же національно-правовий механізм гармонізації) дозволяє в цілому успішно вирішувати завдання гармонізації. Проте особливості функціонування цього механізму визначаються зрештою

конкретними методами гармонізації, якими пропонується розглядати уніфікацію, зближення (наближення, апроксимацію чи власне гармонізацію (у вузькому розумінні) та адаптацію. «Уніфікація» та «гармонізація» не є новими для вітчизняної науки та законодавства, а термін «адаптація» був запроваджений до наукового та практичного обігу у зв'язку з проголошенням курсу на євроінтеграцію. Хоча більшість теоретиків розглядає гармонізацію та уніфікацію як способи зближення законодавств, процесу об'єднання і взаємного пристосування національних систем [15], використання розширюваного терміна «метод» у такому контексті вважаємо точнішим.

І уніфікація, і зближення, й адаптація спрямовуються на досягнення однієї мети — узгодження, приведення до спільного знаменника блоків законодавства кількох країн і зближення національних правових систем. Як результат — у різних держав з'являється спільна система не лише загальних, а й галузевих принципів права, спільні цілі та завдання у зовнішніх політиках, єдиний механізм правового регулювання тих чи інших суспільних відносин. Але вони є відносно самостійними методами, можуть застосовуватися одночасно. З іншого боку, застосування всіх цих методів є необов'язковим: у випадках, коли відсутня потреба в уніфікації, може застосовуватися лише адаптація. Тобто вони тією чи іншою мірою доповнюють, замінюють один одного в реалізації власної стратегічної мети кожної держави і тому не можуть розглядатися як етапи чи стадії створення узгоджених законодавств.

Уніфікація (від лат. *unus* — один; *facere* — робити; об'єднання) в праві — це створення на основі узагальнення міжнародного досвіду однакових (уніфікованих) норм у внутрішньому праві різних держав для правового регулювання подібних або близьких видів суспільних відносин. Єдиним способом створення уніфікованих норм є співробітництво суверенних держав. Тож уніфікація права має розглядатися як співробітництво держав, спрямоване на створення чи зміну однакових (уніфікованих) юридичних норм у внутрішньому праві певного кола держав.

Уніфіковані норми закріплюються в міжнародних договорах універсального або регіонального характеру і складають зміст міжнародних зобов'язань країн-учасників цих договорів. Здійснюючи імплементацію уніфікованих норм, держава може у своєму основному законі закріпити положення про безпосередню (пряму) дію норм міжнародного права на своїй території, або

встановлює такі способи національної імплементації, як рецепція чи відсилка з усіма їх недоліками та перевагами.

Правова природа уніфікації зумовлюється, як правило, необхідністю врегулювання відносин з іноземним елементом. Невипадково найвідчутніших результатів цей процес досяг у сфері правового регулювання міжнародних економічних відносин, особливо приватно-правового характеру. Непрямим підтвердженням цього є одна з поширених дефініцій: уніфікація це — процес вироблення одноманітних національно-правових норм, які регулюють відносини, що виникають у сфері міжнародного господарського обігу [16]. Але розробка на міжнародному рівні уніфікованих правових норм охопила практично всі галузі внутрішнього права, зокрема: кримінальне право (комплекси правових норм по деяких групах злочинів), кримінальний процес (інститут екстрадиції), адміністративне право (однакові норми, що регулюють митні відносини) тощо.

Винятком є «свята святих» внутрішнього права — конституційне право. Беручи до уваги той факт, що конституція є основою, правовим фундаментом унікального національного законодавства кожної окремої країни, навряд чи коректно (хоча на перший погляд це і має оптимальний вигляд [17, с. 28]) вести мову про уніфікацію конституційних норм. Невипадково більшість країн світу, визнаючи пріоритет міжнародних договорів над національним законодавством, не поширює це положення на сферу конституційного регулювання.

Звичайно, поза всяким сумнівом є факт існування загальновизнаних положень і принципів теорії та практики сучасного конституціоналізму. Відповідно, потреба більш-менш повного відображення та врахування цих положень у національних конституціях як правової основи імплементації міжнародних стандартів у національному законодавстві є очевидною. За ступенем реалізації цих норм у національному законодавстві прийнято навіть характеризувати ту чи іншу державу як правову або не правову. Тобто є всі підстави розглядати норми та принципи міжнародного права як правотворчий чинник розвитку зокрема конституційного законодавства. Але здійснюється це не методом уніфікації, а методом зближення, або власне гармонізації.

Уніфікація є вже досить традиційним методом створення однакових правових умов. Одна усунення проблематичних неузгодженостей між національними законами «необов'язково означає просто зробити всі закони однаковими, ... це — один з методів. Ще один варіант — зробити їх достатньо схожими, щоб вони доб-

ре поєднувалися один з одним, або вписати їх у загальні рамки» [18, с. 280].

Нині значного поширення набувають інші методи гармонізації — більш гнучкі й у багатьох випадках ефективніші в умовах глобалізації та регіональної інтеграції. Але на відміну від уніфікації, яку всебічно досліджено і досить точно визначено в численних наукових джерелах, для визначення інших методів досягнення узгодженості національних законодавств вживаються різні, хоча і близькі за змістом терміни: «наближення», «зближення», «пристосування», «апроксимація», «гармонізація» й «адаптація». Вони використовуються практично в однакових ситуаціях при тому, що ні нормативно-правові акти України, ні відповідні міжнародні акти не містять їх офіційних дефініцій.

Фактично всі ці терміни вперше з'явилися на регіональному рівні, пов'язані з правом Європейського Союзу та характеризують певний ступінь взаємовпливу національного і європейського права, тому стосуються насамперед держав, які вже є членами Європейського Союзу та формують як своє національне право, так і право ЄС. Відповідно, розрізняти їх здебільшого має сенс лише в праві ЄС.

У Договорі про заснування Європейського Співтовариства вживаються терміни «зближення» (статті 3(h), 94, 136) та «гармонізація» (статті 93, 129, 149, 150, 174)[19]. На думку Ю. Капіци, у випадку наближення йдеться про досягнення того чи іншого рівня відповідності, а гармонізація може означати як досягнення певної ідентичності норм права держав—членів Євросоюзу через прийняття регламентів ЄС, так і визначення цілей, єдиних для держав-членів, через прийняття директив ЄС [20, с. 19].

Проте практика діяльності європейських інтеграційних організацій та реалізації права ЄС свідчить, що, незважаючи на застосування різних термінів як у праві Євросоюзу, так і в угодах Співтовариства з третіми країнами, йдеться, по суті, про один і той самий процес приведення національного законодавства у відповідність до приписів права європейського інтеграційного об'єднання. Тобто обидва терміни можуть вживатися як синоніми.

Для багатьох фахівців з права ЄС, зокрема й українських юристів, які досліджували це питання, термін «гармонізація» адекватніше відображає суть процесу створення гомогенного правового середовища в межах європейських інтеграційних організацій відповідно до моделей, запропонованих інститутами ЄС, і є більш поширеним у застосовуванні, хоча зміст його визначається порізному [14, 21].

Погоджуючись у цілому з тим, що термін «гармонізація» є найадекватнішим для характеристики цього методу з урахуванням його мети: узгодженням національних норм таким чином, щоб в обох випадках вони створювали однакові правові умови для діяльності суб'єктів господарювання в межах спільного ринку [22, с.14], вважаємо, що з погляду термінології, в загальному контексті цієї статті може вживатися і термін «наближення». Що ж до апроксимації [14, с. 29], цей термін є транслітерацією вжитого в ДЗЄС (ст. 3h) англійського терміна «approximation» і дослівно перекладається як «наближення», «зближення». Тобто «наближення», «зближення», «пристосування», «апроксимація», «гармонізація», які є термінами права Європейського Союзу, в рамках теми, що розглядається, можуть вживатися синонімічно для визначення одного й того самого методу.

У межах відносин між європейським інтеграційним об'єднанням і третіми країнами узгодження національного законодавства останніх з правом ЄС може здійснюватися по-різному. Для країн, що офіційно визнані кандидатами, це гармонізація, зміст, етапи, очікувані результати якої визначаються на договірному рівні. Але залишається можливою правова ситуація, коли національне законодавство гармонізується під систему ЄС, якщо ця держава не є членом і навіть кандидатом до вступу в це утворення. Така держава не має впливу на формування права Європейського Союзу, а тільки його виконує та односторонньо змінює національний правовий порядок, і в такому випадку треба застосовувати поняття «адаптація права» [23, с. 28].

Фактично адаптація національної правової системи до права ЄС створює унікальний в кожному конкретному випадку формат відносин з Європейським Союзом. Невипадково Угода про партнерство та співробітництво [24] оперує кількома термінами: «зближення» (ст. 51, 76), «адаптація» (ст. 53, 77), «наближення» (ст. 60), встановлення еквівалентних норм» (ст. 67), але не визначає поняття «гармонізація».

«Адаптація законодавства України до законодавства ЄС — це поетапне ухвалення і впровадження нормативно-правових актів України, розроблених з урахуванням основних положень законодавства ЄС» [25]. Адаптація включає три етапи, завершальним серед яких є підготовка розширеної програми гармонізації законодавства України із законодавством ЄС [26].

Урахування цих теоретичних положень є необхідним для формування національно-правового механізму гармонізації і успіш-

номго вирішення практичних завдань гармонізації в процесі інтеграції України до світової та регіональних економічних систем.

Література

1. Віденська Конвенція про право міжнародних договорів 1969 р. // http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_118
2. *Баймуратов М.* Правова природа міжнародних стандартів місцевого самоврядування: від міжнародної угоди до імплементації у національне законодавство // *Вибори та демократія*. — 2006. — № 4 (10). — С. 17—25.
3. *Лукашук И. И.* Механизм международно-правового регулирования. — М., 1980.
4. *Гавердовский А. С.* Имплементация норм международного права. — К., 1980.
5. *Международное право: Словарь-справочник* / Авт. В. Н. Додонов, В. П. Панов, О. Г. Румянцев; ред. В. Н. Трофимов. — М.: ИНФРА-М, 1997. — 368 с.
6. *Мюллерсон Р. А.* Соотношение международного и национального права. — М.: *Междунар. отнош.*, 1982, — С. 19.
7. *Нгуен Куок Динь, Патрик Дайе, Алэн Пелле.* Международное публичное право. Т. 1, — К.: *Сфера*, 2000. — 440 с.
8. *Анцелевич Г. А., Покрещук А. А.* Актуальные проблемы международного права. — К.: *Украинская академия внешней торговли*, 2006. — 282 с.
9. *Большой юридический словарь*. — М., 2002. — С. 631.
10. *Игнатенко Г. В.* Международное право. — М., 1995.
11. *Опришко В.* Питання трансформації Європейського права в законодавство України // <http://www.lawyer.org.ua/?w=r&i=14&d=488>
12. *Международное право: Учебник для вузов* / Г. В. Игнатенко, О. И. Тиунов. — М.: *НОРМА-Цифра*, 1999. — 584 с.
13. *Великий енциклопедичний юридичний словник* / За редакцією Ю.С. Шемшученка. — К.: *Юридична думка*, 2007. — 992 с.
14. *Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом: матеріали наук.-практ. конф., жовтень 1998 року* / Інститут законодавства Верховної Ради України / В. Ф. Опришко (ред. кол.) — К., 1998. — 446 с.
15. *Шишкін В.* Державні закупки: зближення законодавства України з правом ЄС // <http://www.e-pravo.com.ua/articles.shtml?id=95>
16. http://mirslouvrei.com/content_yur/UNIFIKACIJA-30971.html
17. *Опришко В. Ф.* Міжнародне економічне право: Підручник. — К.: *КНЕУ*, 2003. — 311 с.
18. *Дейвис Г.* Право внутреннего рынка Европейского Союза: Учебное пособие. — К.: *Знання-Прес*, 2004. — 422 с.

19. Конституційні акти Європейського Союзу. Частина 1 / Упорядник Г. Друзенко. — К.: Юстиніан, 2005. — 512 с.

20. *Каніца Ю.* Наближення законодавства України до законодавства ЄС відповідно до Угоди про партнерство і співробітництво між Європейським Союзом та Україною // Український правовий часопис — К., 1998. — Вип. 2. — С. 18—24.

21. Парламентський вимір європейської інтеграції. — К.: Нора-принт, 2005. — 104 с.

22. *Муравйов В. І.* Гармонізація законодавства як феномен європейської інтеграції // Український правовий часопис. — Випуск 2 (7). — 2003. — С. 3—23.

23. *Целень А.* Адаптація польського права до європейського права — засади, інституції і процедури // Польський референдум і новий устрій Європейського дому: Уроки для України. — Фонд «Демократичні ініціативи» (Київ) та Інститут громадських справ (Варшава), 2004. — С. 76—100.

24. Угода про партнерство та співробітництво між Україною та ЄС// Офіційний вісник України від 29.06.2006. — 2006. — № 24. — Ст. 1794.

25. Про Концепцію Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 21 листопада 2002 року // Урядовий кур'єр. — 2002. — 18.12.2002. — № 236.

26. Постанова Кабінету Міністрів України «Про Концепцію адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 16.08.1999 за № 1496 // Офіційний вісник України. — 1999. — № 33. — Ст. 1735.

Стаття надійшла до редакції 22.01.2008.

Г. О. Федоренко,
канд. юрид. наук, доц. кафедри теорії та історії
держави і права,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ПРОБЛЕМИ КОНСОЛІДАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА ТА ДЕРЖАВИ: ДЕЯКІ ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ТА ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ В УМОВАХ НОВИХ ІСТОРИЧНИХ РЕАЛІЙ

Проблеми консолідації суспільства та держави перебували в центрі особливої уваги багатьох вітчизняних авторів, які тією чи іншою мірою зверталися до їх розгляду, починаючи ще з перших років незалежності нашої держави (В. В. Копейчикова, Л. Т. Кри-